

УДК 1:37.01

DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).03

СИСТЕМНА КРИЗА АКАДЕМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА: ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР

© Гречкосій Р., 2024

Руслан ГРЕЧКОСІЙ

докторант кафедри філософії
навчально-наукового Інституту
філософії та освітньої політики,
Державний університет
імені Михайла Драгоманова
<https://orcid.org/0009-0000-9022-7046>

Ключові слова: глобалізація, системна криза, університет, академічна спільнота, менеджер, науковець, інтерпасивність, соціальна група.

Це дослідження спрямоване на розкриття специфіки «системної кризи», яка спіткала академічне середовище починаючи з другої половини ХХ століття та триває дотепер. Головний акцент зроблено на поняття «Ното Academicus», аналіз якого здійснює у своїй однойменній роботі французький соціолог П'єр Бурдьє. У цій розвідці ми будемо спиратися на дослідження вищезгаданого автора. Це дасть змогу більш ґрунтовно зануритися в аналіз особливостей академічного середовища, частиною якого ми є. Зокрема, звернемося до питань ієрархічності структури, співпраці «менеджерського» та «наукового» складників у межах структури, перспектив, які може спричинити криза, тощо. Отже, в розвідці ми будемо говорити про структуру академічного, а точніше університетського, поля, що повсякчас намагається витримувати баланс як на рівні установи, так і на рівні зовнішніх структурних полів (до прикладу, поля політичного). Поряд із цим торкнемося питання кризи, яке розділило ці поля та залишило віддалень ліній розлому. А також звернемося до пояснення позицій, які вони займають у тому чи іншому полі. Звертаючись до П'єра Бурдьє, спробуємо продемонструвати, що глобальні трансформації соціального чи політичного полів мають неабиякий вплив на зміни в академічному полі на рівні морфологічних означувань.

Беззаперечним є той факт, що академічне середовище наразі переживає чергову кризу. З одного боку, це зумовлено складною політичною ситуацією. А з іншого – турбулентним та нестійким становищем, яке сягає всіх сфер людського буття у світових масштабах, що перебувають в оптиці глобальних трансформацій. Звісно, чим міцніше підґрунтя (до прикладу, традиція), тим безболісніше те чи інше середовище переживає трансформаційні зміни. Нижче ми спробуємо окреслити площину, якої сягає системна криза, в котрій перебуває академічне середовище. Як, власне, і звернемося до самого явища «системної кризи».

Наразі ж варто звернути увагу на глобалізаційні чинники, які призводять до незворотних системних змін. Керуючись критичним мисленням, ще Ульріх Бек говорив про те, що в сучасному глобальному суспільстві, яке лише помножує чинники та фактори змін, діють ті ж самі імперативи, що діють у межах капіталістичного суспільства: отримання прибутку, влада та контроль. Глобальна економіка, як один із рушіїв процесу глобалізації, запускає зміни абсолютно в усіх системних процесах та призводить до їх видозміни. Також згадаймо той факт, що беківська концепція «суспільства ризику» тримається на ідеї того, що глобалізаційні процеси неможливі без тотальної нерівності. Кожна система в оптиці глобалізації має ієрархічну структуру, що вивіряється через критерій владності чи прибутковості. Звісно, не оминає це й простір університетського середовища.

Наразі освітні інституції, які рухаються шляхом розвитку, заданим тенденціями глобалізації, все більше нагадують сервісні організації. Адже закладений глобальний принцип ринково-економічного пріоритету, комерціалізація та адаптація до рівня «прибуткових організацій» все більше змінює і ціннісний складник академічного середовища. Останнє проходить стадію жорсткого розшарування та ієрархізації, адже завжди є частина підтримуючих мейнстрімні тенденції, а частина

тих, хто залишається вірним науковому полю своєї дослідницької діяльності. Також трансформації піддаються і такі явища, як «інтелектуал» чи «інтелектуальна спільнота», які більше не відповідають тим конотативним смислам, які їм відводилися в доглобалізаційні часи. Наразі бути інтелектуалом – це рівно тому, що формувати «торговий бренд» інституції, представником якої є «інтелектуал», у публічному просторі.

Фахівці, які досліджують інший спектр глобалізації, а саме її технологічний прорив та розвиток, вбачають у ній величезний потенціал для посилення академічного середовища. «Таким чином еволюція університетів відкрила роль останніх як драйверів, root causes розвитку суспільства і цивілізації, заснованої на економіці знань. Концептуально економічна і суспільно-політична основа взаємодія міста як вузла цивілізації та університету як самоврядної структури досить повно описано Генрі Ітквіцем у моделі «потрійної спіралі». Згадана модель включає три основні елементи: взаємодії університетів як центрів наукової експертизи із індустріями, урядом і муніципалітетами. 2. Суспільство стає бенефіціаром інновацій через ланцюжок трансферу знань і технологій по лінії: університет – бізнес – вироблення політик. 3. Взаємодоповнення функцій, кожного з трьох суспільних інститутів, творення екосистем, де неформальні зв'язки отримують не менш важливе значення, ніж офіційні» [2, с. 103–104]. Не можливо не погодитися, що на теоретичному рівні це звучить досить привабливо і додає певності в можливому практичному потенціюванні. Однак чи дійсно складеться така співпраця між суспільними інститутами, окремими інституціями тощо, якщо відсутнє розуміння між соціальними групами окремої освітньої інституції? Власне про причини та перспективи й будемо говорити нижче.

Так, об'єктом даного дослідження виступає університетська освіта в контексті глобалізації, а предметом є всі та

суперечності, які з'являються в університетській системі в процесі прийняття глобалізаційних викликів. Мета та завдання дослідження полягають у з'ясуванні як недоліків, так і переваг трансформаційних змін університетського середовища.

У другому розділі своєї декларативної роботи «*Homo Academicus*» П'єр Бурдьє звертає увагу на те, що становище людини в академічній структурі багато в чому залежить від політичної ситуації і навпаки. Так, професорсько-викладацький склад академічного середовища залежний як від менеджерської влади промисловців та бізнесу, так і від менеджерів самого університету. Що перші, що другі є такими собі «утримувачами культурного капіталу». Менеджерська влада в рази впливовіша за спільноту науковців чи вузькопрофільних фахівців, за письменників чи митців. А також саме за «менеджерськими здобутками» вимірюються показники соціальної інтеграції та респектабельності. Таким чином, «структура університетського поля відображає структуру поля влади, а його діяльність сприяє відображенню цієї структури» [3, с. 41].

Попри те, що свою роботу П. Бурдьє писав у далекому 1984 році, вона в жодному випадку не втратила своєї актуальності, а ті процеси, які він описує, навіть посилися. Так, інтелектуал звертає увагу на той факт, що в університетському середовищі діють два соціальних прошарки. Перший складається з тих, хто успадкував економічний чи політичний капітал, а другий – носії культурного капіталу, які дотримуються наукового авторитету та визнання з-поміж фахівців. Як стверджує П. Бурдьє, домінуючим «класом» є носії економічного чи політичного капіталу, які не надто рівняються на показники ціннісного кшталту, як-от повага тощо.

Французький соціолог обґрунтовує тезу про те, що університетська сфера поступово перетворилася на «середовище ідентифікації»: вона повсякчас націлена на відбір «успішної» людини, якій вона ладна сприяти, як, власне, і відсіювати тих, хто

є «неспроможним» на досягнення. Адже саме університетські менеджери, які мають доступ до економічного та політичного капіталу, більш наближені до економічної та політичної влади соціального. У спектрі університетської ієрархії більшої ваги та авторитету досягає менеджерська ланка, яка вміло жонглює порядком та владою (навіть якщо це йде всупереч знанню як вищій цінності та орієнтиру), а інтелектуали, які стоять на службі знання, завжди вимушені підпорядковуватися. Але не надто хочеться визнавати той факт, що перша ланка постійно відчуває гордість за своє становище, а друга – безпорадність. Адже обставини, в які потрапляють останні, є якщо не принизливими, то вкрай обурливими. «... ситуація *homo academicus*'а, першого серед класифікаторів, у його власній класифікації – комічна ситуація. Ошуканого ошуканця, жертви власних махінацій, яку деякі, щоб злякати себе чи налякати інших, воліють вважати трагічною. Щодо мене, то я вважаю, що досвід, результати якого представлені в цій книзі, мабуть, не такий вже й відмінний від того, що Девід Гарнет приписує герою своєї розповіді «Людина в зоопарку»: посварившись зі своєю дівчиною, юнак у пориві відчаю пише лист директорові зоопарку, щоб запропонувати йому ссавця, який відсутній у його колекції – себе самого. Його поміщують у клітку, що знаходиться поруч із кліткою шимпанзе, з написом на табличці: «*Homo sapiens*. Цей екземпляр наданий Джоном Кроманті, есквайром. Відвідувачів просять не завдавати занепокоєння зауваженнями особистого характеру» [3, с. 32].

У своїх розмислах П. Бурдьє називає «менеджерську» категорію практиками, які завше подають себе за авторитетів суспільної думки, а група інтелектуалів повсякчас залишається на периферії. Та якщо інтелектуали не мають на меті доведення своєї авторитетності, то менеджери всіляко намагаються підтвердити даний статус завдяки формуванню ролі «експерта» в тій чи іншій галузі. «В кінцевому результаті цим «експертам», для того аби зберегти

свій авторитет, постійно доводиться його відтворювати, адже вони є представниками не чого іншого, як знання на службі порядку» [3, с. 68]. Таким чином, як вказує інтелектуал, чим вищим є рівень академічної влади, тим більше прагнення йому відповідати. А отже, це змушує до того, що інколи приймаються далеко не раціональні рішення (не на користь учасників освітнього процесу), які обґрунтування мають хіба що для самих агентів, що їх постулюють. Усі ж інші мають «без питань та сумнівів» їх виконувати.

На даному етапі розгортання думки варто зазначити, що системна криза, яка охоплює академічне середовище, в підмурках має саме протиріччя, що пов'язане з двома ієрархічними складниками. Це протиріччя зумовлене, з одного боку, вимушеністю управлінських кіл утримувати владу, підкорятися чинним політичним іграм та демонструвати прихильність до них, а з іншого – несприйняттям та жорстким відторгненням колом науковців будь-яких чергових вимог та змін, які відводять від площини знання чи суперечать йому. Власне, тому конфлікт між складниками «управлінців» та «науковців» є майже неминучим явищем. Як і те, що на шляху до подолання будь-яких жорстких проявів спротиву управлінці вимушені постійно вводити «санкції» для його стримування.

Відтак можна побачити, що в академічному середовищі поступово з'являється все більше інтерпасивних суб'єктів, які на певному етапі свого шляху втратили будь-яку віру в академічну рівність та належність академічного середовища виключно орієнтиру вищого ідеалу – знанню. Тому такий інтерпасивний суб'єкт ладен підключатися до обговорення чергового безглуздя на кшталт незатвердженого наказу чи законопроекту, аби тільки не говорити про головне та злободенне. «Коли мова йде про інтерпасивність, ми маємо змогу бачити не пасивного глядача спектаклю, а такого, що через власну оцінку (насолота чи відроза) та висловлювання думки щодо дійства долучається до процесу. Він

не приймає безпосередньої участі за типом інтерактивності: будучи стороннім він відчуває певну потребу приєднатися до будь-якого видовища. І не важливо, то чергове обговорення політичних казусів на сторінці в соціальній мережі чи коментування футбольного матчу, що транслюється по телебаченню, цей інтерпасивний спостерігач завжди знає, де має виразити свій голос, головне аби не мовчати. А мовчання для інтерпасивного суб'єкта є вираженням незручності» [1, с. 35]. Тут ми маємо дійти висновку, що кризовий момент, який зачіпає академічне середовище, виявляється у подоланні управлінським складником наукової ланки.

Свого часу Джон Серль, звертаючись до обґрунтування питання академічної кризи, звернув увагу та той факт, що вона розпочинається там, де різко розходяться декларовані політикою цінності щодо освітньої стратегії та стан справ безпосередньо в межах кожної окремої інституції. У своїх твердженнях він виходив із того, що та група представників інституції, які є управлінцями, постійно намагається відповідати політичному континууму і підлаштовуватися під нього, а не тим, кого б вони дійсно мала представляти та обстоювати (йдеться про наукову спільноту та здобувачів освіти кожної окремої інституції). Так, якщо слідувати серлівській логіці, то можна побачити, що хіба в доглобалізаційний період, коли не зливалися в плавильному тиглі воедино освітнє, політичне чи економічне, був сенс говорити про студента як про представника «людської цивілізації», що знайомив його з універсальною освітньою культурою.

Наразі ж площина університету є таким собі майданчиком «відбору» (про що, власне, зазначав і П. Бурдьє), який в межах інституції не лише визначає рівень «успішності», але і провадить ідентифікацію. Отже, є ті, хто ідентифікуються як належні до «правильної» [5] соціальної групи, і всі інші. Таким чином, упевнено можна стверджувати, що глобалізація з освітнім простором зіграла злий жарг.

Усі ті постульовані та декларовані цінності та перспективи, за які так палко виступає сьогодні, здатні вмить нівелюватися, коли ми визнаємо, що «замість «світового громадянства» [ми маємо] вузький провінціалізм і сектанство, расистські та сексистські забобони» [5, с. 98].

Ще у відомому та промовистому виразі Фрідріха Ніцше: «Man muss nicht nur Standpunkte, sondern auch Gedanken haben!» / «Потрібно мати не лише точки зору, але й думки!» ми вже знаходимо певний заклик до того, що в університетському середовищі чи будь-якій іншій освітній інституції не має бути ієрархічного розподілу на кшталт «прислужників владі» та «служителів науці». Подібний розподіл призведе і до заміни лексем, які відповідають освітньому середовищу. Може статися перехід від *arkhe* до *an-archie*. Але, напевне, така ситуація є неминучою.

Жак Дерріда схилився до думки, що повсякчас, в усі часи – будь-то Середні віки чи Новий час – університетське середовище не мало відокремленості від соціального та політичного, не було позбавлене внутрішніх чвар. «Університет мав представляти суспільство. Що він певним чином і робив, відтворюючи сценографію, погляди, конфлікти, протиріччя, ігри та відмінності цього суспільства, так само як і його прагнення органічного збирання в єдиному тілі» [4, с. 28]. Саме тому французький інтелектуал є прихильником думки, що кризи – це постійна стала для університетського середовища. Єдине. Все залежить від того, як ця криза долається та які наслідки спричиняє.

У період будь-якої кризи, спаду чи оновлення, як вважає Ж. Дерріда, «інституція “on the blink” / вмить порухом думки поєднує і поклик пам’яті, і види на майбутнє, але переможною буде вірність хранителя, чи стражника» [4, с. 29]. Але, як вважає Ж. Дерріда, дивна вірність тому, чого ти вже або ще не маєш, позбавляє можливості сформулювати рефлексивний люфт, що дозволить вчасно, а головне, доречно відреагувати на ту чи іншу ситуацію, яка дасть

нагоду і «зберегти пам’ять», і отримати шанс на можливі перспективи. Тут слід повернутися до тих думок, які висловлювалися щодо аналітичного зрізу досліджень П. Бурдьє, та провести очевидну паралель.

Зрозуміло, що подолання системної кризи університетської освіти в заданій П. Бурдьє логіці якщо й можливі, то в не близькому майбутньому. Розототожнити освітнє, як і ціннісно-наукове, соціальне, політичне та економічне, – вкрай невідомна справа. Тим більш коли ця процедура набирає все більших обертів. Як, власне, й ілюзіювати стосовно щонайменшої незалежності та автономності університетської системи. Єдине, що залишається, так це відшукати та вивести для гравців внутрішньої системи університету прийнятні правила та умови. Щодо цього, то вкрай необхідно аби «менеджерська» ланка університетської влади, трансляючи всі запити з боку політичного, брала до уваги науковий складник та зіставляла вимоги з потенційним їх виконанням. Відтак, щодо наукового складника університетського організму, то замість того, аби впадати в стан інтерпасивності, вона має набувати ознак рефлексивної спільноти. Такої, яка не нівелює одразу все, як таке що владне, а тому не варте уваги, а осмислено ставиться до можливостей та застосовує їх на власну користь, а отже, і на користь вищого ідеалу – знання.

У сучасному дослідницькому полі не так багато інтелектуалів, які звертаються до аналізу філософії П’єра Бурдьє. Непевне, це тому, що його концепція є вкрай гострою, актуальною, місцями складною, суперечливою та неоднозначною. Те ж, що ми знаходимо з-поміж критичної аналітики, інколи варте уваги, адже дозволяє щоразу вивіряти концепцію згідно з реаліями сьогоднішнього. Тут є сенс звернутися до Жака Бувересса, який характеризує підхід П. Бурдьє як: «нігілістичний» та сповнений «радикального безсилля» [5]. Йдеться про те, що, будучи прихильником соціологічної науки, а відтак і обстоювачем інтересів наукового кола, П. Бурдьє жорстко

критикує менеджерів-управлінців в академічному середовищі. Ми, звісно ж, не будемо впадати в спростування чи доведення цього факту, як, власне, і в будь-які форми оцінювання. Для нас є важливим дійти розуміння того, що будь-яка радикалізація є небезпечною. Тяжіння до радикального обстоювання професіоналізму поряд з аматорством має вигляд своєрідної виправдовувальної позиції, яку займає той чи інший фахівець. З одного боку, це викликає якусь підозру, а з іншого – набуває нав'язливих форм. «Тих, хто, як і він, претендує на це, сьогодні майже напевно буде звинувачено в елітарності, зарозумілості та презирстві до звичайних людей, подібні закиди як це

робить Бурдьє, очевидно є найвищим комізмом» [5, с. 36].

Саме тому з критичної теорії П. Бурдьє, а також критичних зауваг про його підхід ми маємо дійти думки та свідомого розуміння наявної системної кризи академічного середовища на підставах ієрархічності структури. Свідомим має стати й розуміння того, що протистояння, чи спротив, чи будь-які інші форми внутрішнього дисбалансного руху ще більше дестабілізують систему і не призведуть до жодних конструктивних рішень. А їх варто шукати в консенсусі, який уможливиться лише за відкритості різних груп одна щодо одної.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гончаренко, К. (2023).** Механізм формування інтерпасивного мовчазного суб'єкта в освітньому просторі. *Вища освіта України* : теоретичний та науково-методичний часопис. № 1 (88) / УДУ ім. Михайла Драгоманова, Київ : Педагогічна преса. С. 32–39.
2. Університет і місто: стратегії та практики взаємодії : колективна монографія / за ред. Дмитра Шевчука, Лариси Засєкіної, Олега Лагоднюка. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 340 с.
3. **Bourdieu, P. (1984).** *Homo Academicus*. Paris: Editions de Minuit. 320 p.
4. **Derrida, J. (1984).** The Principle of Reason: The University in the Eyes of its Pupils. *Graduate Faculty Philosophy Journal*, 10 (1), s. 5–29.
5. **Bouveresse, J. (2003).** *Bourdieu savant & politique*, Marseille, Éd. Agone, 192 p.
6. **Searle, John R. (1996).** The Case for a Traditional Liberal Education. *The Journal of Blacks in Higher Education*. No. 13 (Autumn), pp. 91–98.
7. **Winock M., Julliard J. (2002).** *Dictionnaire des intellectuels français*, Paris: Seuil, pp. 755–863.

REFERENCES

1. **Honcharenko K. (2023).** *Mekhanizm formuvannia interpasivnoho movchaznoho subiekta v osvitnomu prostori*. [The mechanism of formation of an interpassive silent subject in the educational space]. *Vyshcha osvita Ukrainy*. Teoretychnyi ta naukovo-metodychnyi chasopys. 1 (88). UDU im. Mykhaila Drahomanova, «Pedahohichna presa», s. 32–39 [in Ukrainian].
2. **Universytet i misto: stratehii ta praktyky vzaiemodii (2022).** [University and city: strategies and practices of interaction]. *Kolektyvna monohrafiia / za red. Dmytra Shevchuka, Larysy Zasiiekinoi, Oleha Lahodniuka*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 340 s. [in Ukrainian].

Ruslan GRECHKOSII

Systemic crisis of the academic environment: global dimension

This study is aimed at revealing the specifics of the «systemic crisis» that has befallen the academic environment since the second half of the 20th century and continues to this day. The main emphasis is on the concept of «Homo Academicus», which is analyzed by the french sociologist Pierre Bourdieu in his work of the same name.

In this investigation, we will rely on the research of the above-mentioned author. This will make it possible to dive more thoroughly into the analysis of the peculiarities of the academic environment of which we are a part. In particular, let's turn to issues of hierarchical structure, cooperation of «managerial» and «scientific» components within the structure, prospects that a crisis can cause, etc.

Therefore, in the research we will talk about the structure of the academic, or rather the university field, which always tries to maintain a balance both at the level of the institution and at the level of external structural fields (for example, the political field). Along with this, let's turn to the issue of the crisis, which divided these fields and left a distance of fault lines. And also, let's turn to the explanation of the positions they occupy in one or another field. Turning to Pierre Bourdieu, we will try to demonstrate that global transformations of social or political fields have a significant impact on changes in the academic field at the level of morphological signifiers.

Key words: globalization, systemic crisis, university, academic community, manager, scientist, intropassivity, social group.